

O slovním přízvuku na jednoslabičných předložkách v češtině

On word stress on monosyllabic prepositions in Czech

Monosyllabic prepositions in Czech are known to attract the stress of the words following them (e.g., ¹jedu ¹do Prahy, I'm going to Prague, rather than ¹jedu do ¹Prahy). However, certain factors have been recognized which allow for the shift of stress from the preposition to the following word. This study examines these factors in two types of speech material, in read newscasts on Czech Radio and in spontaneous dialogues. The length (number of syllables) of the preceding word has a clear effect, with longer words attracting stress more than shorter ones. Stress also tends to be shifted less when the following word is a noun and more when it is an adjective modifying a noun. Perhaps most interestingly, a great majority of the instances when stress was shifted resulted in a more rhythmical configuration, in a more regular number of syllables in neighbouring stress groups.

Key words: Czech, prepositions, rhythm, speech styles, word stress

Klíčová slova: čeština, předložky, rytmus, mluvní styly, slovní přízvuk

1 Úvod

Slovním přízvukem lingvisté tradičně popisují relativní prominenci jedné slabiky vůči slabikám okolním, tedy relativně silnější pozici slabiky v metrické struktuře (Dogil – Williams, 1999). Přízvuk, který řadíme k prozodickým vlastnostem řeči, pomáhá členit proud řeči na jednotky menší než promluvový úsek a větší než slabika: na mluvní nebo také přízvukové takty (Volín, 2010a, s. 56). Z hlediska percepčního se přízvukná slabika – a nejčastěji její jádro, většinou vokál – může projevovat délkou, hlasitostí, výškou a vokalicou kvalitou; akustickými korelátů jsou pak trvání, intenzita, základní frekvence a spektrální složení (viz např. Lehiste, 1970; Laver, 1994, s. 512n.; Plag et al., 2011).

Jedním z problémů spojených se zkoumáním přízvuku je fakt, že různé jazyky těchto korelátů využívají k signalizaci přízvukné slabiky různými způsoby. Částečně podobným problémem je pak skutečnost, že všechny zmíněné korelátů se podílejí na vyjadřování dalších řečových funkcí a ne pouze přízvuknosti. Není proto překvapivé, že realizace slovního přízvuku se může velmi výrazně odlišovat například v různých mluvních stylech (Eriksson et al., 2013). I přesto se však rodilí mluvčí daného jazyka většinou shodují na tom, která slabika je v daném slově přízvukná (Aposidou, 2011).

Typologii jazyků z hlediska jejich zacházení se slovním přízvukem navrhl Hayes (1981; citováno v Kager, 1996; Gussenhoven – Jacobs, 2011, s. 219n.; viz také Duběda, 2005, s. 144n.). Hayes rozlišuje čtyři parametry:

- v jazycích s levou dominancí jsou přízvukovány levé slabiky mluvního taktu (sestupné takty), v jazycích s pravou dominancí pravé slabiky (takty vzestupné);
- v jazycích s pevným přízvukem je přízvuk umístěn pevný počet slabik od kraje slova (např. na první slabice ve finštině či maďarštině, na poslední slabice v turečtině nebo na předposlední slabice v polštině), v jazycích s volným přízvukem nemůže být pozice přízvuku takto jednoznačně určena (jako příklady uvedme ruštinu, bulharštinu či moderní řečtinu; viz např. Aposidou, 2011, s. 97); většina jazyků světa má přízvuk pevný (Maddieson, 2012);
- u jazyků s pevným přízvukem se navíc rozlišuje, zda se pozice přízvuku počítá zleva (od počátku slova), nebo zprava (od konce slova);
- u jazyků s pevným přízvukem se dále rozlišuje, jestli zohledňují kvantitu či nikoli, tedy jestli je umístění přízvuku ovlivněno fonologickou délkou vokálu (nebo přesněji řečeno slabičnou váhou; viz např. Gordon, 2006, s. 121n.), nebo jestli na ní nezávisí.

Češtinu můžeme z hlediska Hayesovy typologie popsat jako jazyk s pevným přízvukem nezohledňující kvantitu. Přízvuk je v češtině umístěn na první slabice mluvního taktu, jedná se tedy o jazyk s levou dominancí. Protože přízvuk nerozlišuje význam lexikálních jednotek, považuje se za delimitativní (Palková, 1994, s. 277). Umístění hranic mluvních taktů však již význam měnit může, jak ukazují dvojice jako 'proti 'vnějším a 'protivnějším (další příklady uvádějí Palková, 2004; Bičan, 2013, s. 66n.).

Slovní přízvuk v češtině se chová poněkud neobvyklým způsobem v tom smyslu, že přízvučná samohláska v běžném řečovém projevu nevykazuje výše popsané známky prominence ve smyslu pozitivních výchylek akustických parametrů (Janota – Palková, 1974; Palková – Volín, 2003; Volín – Skarnitzl, 2013; Skarnitzl – Volín, 2013). Přízvučná slabika často mívá nižší základní frekvenci, kratší trvání a nižší intenzitu než okolní nepřízvučné slabiky. I přesto však platí, jak jsme již uvedli výše, že rodilí mluvčí češtiny nemívají potíže určit, která slabika nese přízvuk. Je to zřejmě způsobeno tím, že se nesoustředíme na prominenci přízvučné slabiky, ale na průběh prozodických vlastností skrze mluvní takt; dosavadní výzkum naznačuje, že typický průběh je charakterizován opožděným nástupem, kdy je druhá (popřízvučná) slabika z objektivně akustického hlediska prominentnější než slabika první (Volín – Skarnitzl, 2013).

V dosavadním popisu jsme několikrát uvedli termín *mluvní takt*; mohli bychom rovněž hovořit o *fonologickém slovu* (Dixon – Aikhenvald, 2002). Fonologické slovo se od slova jakožto lexikální jednotky odlišuje tím, že představuje celek

z hlediska fonologických procesů, kterým je například právě přízvuk. Každé fonologické slovo nese právě jeden přízvuk, což však nemusí platit pro každou lexikální jednotku: věta *Prohlížel jsem si dnešní Lidové noviny* obsahuje šest slov, ale pravděpodobně jen čtyři fonologická slova. Jednoslabičná synsémantická slova většinou fungují z prozodického hlediska jako *klitika* (Dixon – Aikhenvald, 2002) a bývají „přidružována“ nejčastěji ke slovu předcházejícímu (hovoříme o *příklonkách*). Ve výše uvedené větě je tedy prvním mluvním taktem či fonologickým slovem ¹prohlížel jsem si. Sklon jednoslabičných slov pojít se do mluvního taktu s okolními slovy samozřejmě není výsadou češtiny, ale (kvazi)univerzální tendencí neklást přízvuk na dvě po sobě následující slabiky. Například v anglické větě *He asked me for some change* budou přízvukována jen slova *asked* a *change*.

Kromě toho, že se jednoslabičná slova v češtině často „příklánějí“ k předchozímu slovu, chovají se specifickým způsobem také spojení původní (či také pravé) jednoslabičné předložky a následujícího slova. Palková (1994, s. 281) uvádí, že „základní zvukovou variantou takového spojení je přízvukový takt s přízvukem na předložce“. Jako příklad uveďme větu ¹pojedu ¹do Prahy ¹na Matějskou a ¹po obědě ¹sednu ¹na vlak ¹do Berouna. Taková realizace je podle Palkové běžná ve spontánní mluvě, kdy mluvčí o svém projevu příliš nepřemýšlí. Nezřídka se však stává, že ve čteném nebo obecně složitějším projevu přízvuk klademe až na následující slovo; předložka se pak může stát samostatným taktem, předdrázkou nebo součástí taktu předcházejícího (ibid., s. 282). V pasáži zaměřené na ortoepii Palková připouští přesun předložky na následující slovo v případě, že na tomto slově leží důraz nebo že je příliš dlouhé: jako příklad uvádí větu ¹nepřijel ¹ani na ¹velikonoční ¹svátky (ibid., s. 339). Petr a kol. (1986, s. 100) mezi možné kontexty přesunu přízvuku na další slovo řadí také situace, kdy je toto slovo nesklonné (např. příslovce) nebo kdy promluva obsahuje kontrastivní vytýkání.

Čtenář nechť si sám vyzkouší, zda v názvu tohoto článku klade v obou případech přízvuk právě na předložku (tedy ¹o slovním ¹přízvuku ¹na jednoslabičných ¹předložkách ¹v češtině), nebo zda jej v některém z případů klade až na slovo následující.

Zajímavou hypotézu navrhuje v souvislosti s přesunem přízvuku z předložky na následující slovo Hála (1962, s. 311; 1975, s. 268). O umístění přízvuku na následujícím slově namísto předložky hovoří opět u delších slov – jako příklad uvádí ¹vojsko ¹táhlo ¹do Brna, ale ¹vojsko ¹táhlo do ¹Olomouce – a přičítá ho podvědomému sklonu mluvčích k pravidelnější rytmicizaci mluvních taktů (neboli k eurytmii; viz Giegerich, 1992, s. 273). S přízvukem na předložce (¹do Olomouce) by počet slabik v taktech byl 2–2–5, zatímco s přízvukem na vlastním jméně 2–3–4, což je uspořádání pravidelnější. Rytmičtějšího uspořádání dosáhneme i v případě následující realizace názvu článku: ¹o slovním ¹přízvuku na ¹jednoslabičných ¹předložkách ¹v češtině.

Přízvučnosti jednoslabičných předložek se empiricky věnoval pouze Jiří Zeman, který ve dvou studiích zkoumal kladení přízvuku u hlasatelů Československého

rozhlasu (Zeman, 1980, 1983). V prvním příspěvku se věnoval délce slova následujícího po předložce a její vliv jednoznačně prokázal: následovalo-li po předložce slovo jednoslabičné, byl přízvuk přemístěn ve 2,5 % případů, zatímco šlo-li o slovo pětislabičné, bylo přízvukováno již v 36,7 % případů (Zeman, 1980). Zeman tuto tendenci přičítá, v návaznosti na Hálu, pravidelnějšímu rytmičtějším uspořádání. Ve své druhé studii se Zeman zaměřuje na další aspekty. Ukazuje, že faktorem ovlivňujícím přesun přízvuku na následující slovo je artikulační náročnost, především opakování podobných fonetických jednotek (u 'Ústí 'nad Labem, při 'přijímání 'delegace), rozvitost podstatného jména (tedy počet adjektiv, které toto jméno modifikují) nebo slovní druh následujícího slova (Zeman, 1983).

Cílem našeho příspěvku je na Zemanovu analýzu navázat a prozkoumat tuto tematiku z některých hledisek detailněji. Důležitou otázkou tedy je, zda jsme schopni vysledovat faktory, které ovlivňují zachování přízvuku na předložce a naopak přesun na slovo následující. Z dosavadního popisu vyplývá, že by takovými faktory mohla být délka (počet slabik) následujícího slova a s tím částečně související rytmičtější uspořádání. Je třeba si však uvědomit, že přesun přízvuku z předložky na následující slovo tehdy, je-li toto slovo delší, nemusí automaticky znamenat, že výsledná věta bude rytmičtější. Abychom tendenci k vyšší rytmičnosti mohli skutečně prokázat, je třeba porovnat počty slabik v sousedních mluvních taktech a identifikovat tendenci k vyrovnání počtu slabik v rámci po sobě jdoucích mluvních taktů. Roli zřejmě hraje i spontánnost a složitost řečového projevu a také těsnost vztahu mezi předložkou a následujícím slovem; u spojení se substantivem předpokládáme těsnější vztah, který by mohl vést k přízvukování na předložce (např. 'na Dunaji), zatímco u spojení s rozvíjejícím adjektivem je vztah volnější a mohl by si spíše vynucovat přízvukování posunuté (např. na 'krásném 'Dunaji). Vyše jsme jako možné faktory uvedli i důraz na následujícím slově nebo kontrastivní vytýkání. Vzhledem k nesnadné identifikaci důrazu (oproti ostatním analyzovaným parametrům) se jím však v této studii zabývat nebudeme; kvantitativní analýzu kontrastivního vytýkání nám naopak neumožňuje zkoumaný řečový materiál. Dále je samozřejmě možné, že do hry kromě zmíněných faktorů vstoupí i idiosynkratické tendence konkrétního mluvčího (srov. i Zeman, 1980, s. 148).

2 Metoda

Abychom mohli porovnat vliv připravenosti či spontánnosti a také složitosti projevu, analyzovali jsme pro účely této studie dva typy nahrávek. Zaprvé se jedná o devět zpravodajských relací Českého rozhlasu, které byly přečteny devíti hlasateli (čtyřmi mluvčími ženského a pěti mužského pohlaví, níže označování RF1–4 a RM1–5); jde tedy o projevy připravené. Trvání jedné relace, očištěné od vstupů dalších reportérů či hostů, je přibližně čtyři minuty, což odpovídá asi

500 slovům. Celkově jsme v tomto typu řečového projevu pracovali s 281 jednoslabičnými předložkami (počet analyzovaných předložek na jednoho mluvčího se pohyboval mezi 17 a 42).

Druhým typem projevu jsou (semi)spontánní dialogy pořízené v nahrávací kabině Fonetického ústavu v Praze. Pro tento účel jsme analyzovali čtyři mladé mluvčí (dvě ženy a dva muži ve věku 23–30 let, níže označováni SF1–2 a SM1–2), kteří si se svými kamarády povídali o nedávných událostech zaznamenaných ve zpravodajství Českého rozhlasu; trvání rozhovoru bylo vždy minimálně 40 minut (blíže viz Skarnitzl, 2010). V tomto typu řečového projevu jsme celkově analyzovali 194 jednoslabičných předložek (počet analyzovaných předložek na jednoho mluvčího se pohyboval mezi 40 a 54). Jako jedna z charakteristik spontánních projevů se ukázala tendence mluvčích vkládat mezi předložku a následující podstatné či přídavné jméno ukazovací zájmeno *ten* (např. *za tou bránou*); takové kontexty jsme do analýzy nezařazovali, protože většinou jednoslabičné zájmeno nepovažujeme za kontext, který by mohl vést k přesunu přízvuku. Rovněž jsme se při výběru cílových spojení vyhýbali položkám s dysfluencemi, které percepce přízvučnosti narušují.

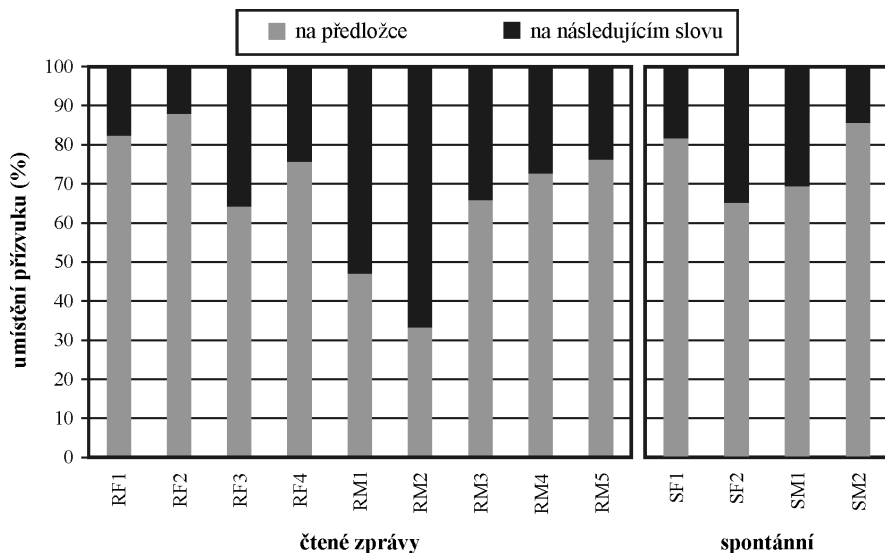
Jak jsme uvedli v úvodní části, přízvučná slabika v češtině nevykazuje známky pozitivní prominence v žádné z tradičních akustických oblastí. Instrumentální analýza by tedy žádané výsledky nejspíš neposkytla. Jediný možný přístup k analýze přízvuku na spojeních jednoslabičné předložky a následujícího slova tak je pečlivý poslech autora. Pro každou předložkovou frázi byly kromě umístění přízvuku zaznamenány údaje zmíněné v závěrečné části úvodu, tedy počet slabik a slovní druh následujícího slova, typ řečového projevu a kód daného mluvčího.

3 Výsledky a diskuse

Nejprve představíme nejobecnější tendence týkající se rozdílů v ř e č o v ý c h s t y l e c h. Tabulka 1 ukazuje, že přibližně ve dvou třetinách analyzovaných spojení v rozhlasových textech byl přízvuk realizován na předložce a pouze v necelé třetině případů na slově následujícím. Ve spontánních projevech připadá přízvuk na předložku dokonce ve třech čtvrtinách všech předložkových frází. V tabulce zároveň můžeme pozorovat silnější tendenci k přízvukování předložky u analyzovaných rozhlasových hlasatelek než u hlasatelů (rozdíl je statisticky významný, jak ukazuje test chí kvadrát s Yatesovou korekcí: $\chi^2(1; n = 281) = 9,53; p < 0,005$; v našich spontánních projevech se vliv pohlaví neprojevil: $\chi^2(1; n = 194) = 0,06; p > 0,5$).

	celkem	ženy	muži
čtené zprávy	68,3	77,5	59,0
spontánní	75,8	74,4	77,0

Tabulka 1 Poměr položek (v %) s přízvukem realizovaným na předložce u obou skupin mluvčích.

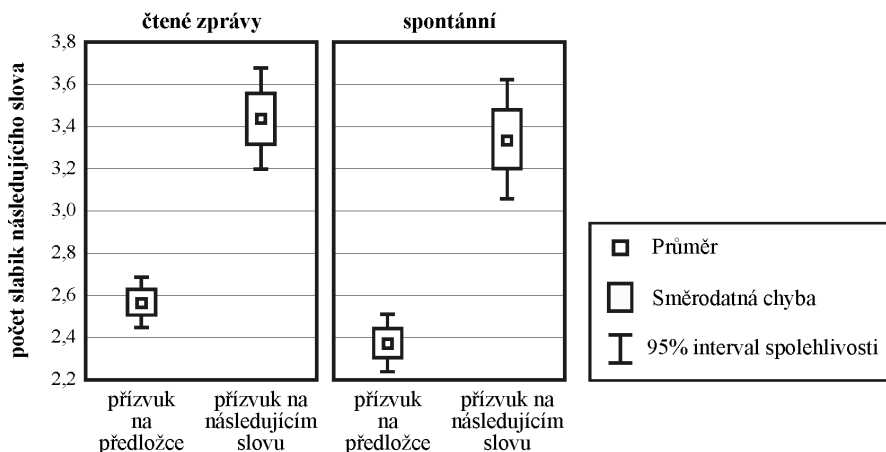


Obrázek 1 Poměr položek (v %) s přízvukem realizovaným na předložce (šedě) a na následujícím slovu (černě) u jednotlivých mluvčích.

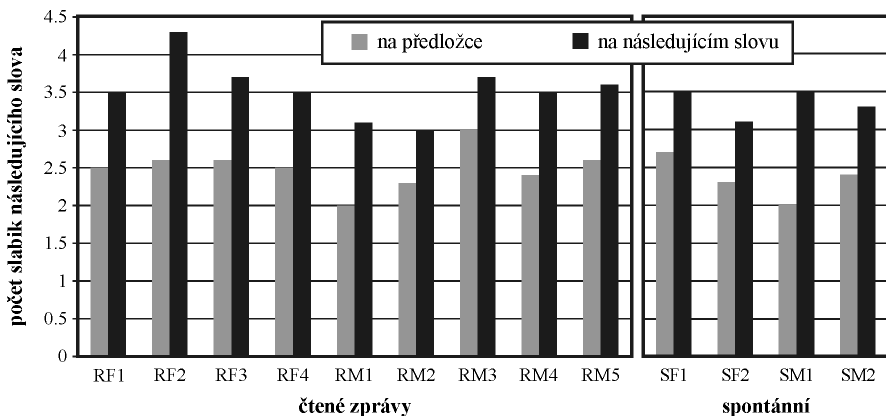
Mohli bychom se domnívat, že tyto souhrnné výsledky potvrzují pozorování Palkové (viz výše), že ve čtených či složitějších projevech se přesun přízvuku na slovo ležící za předložkou vyskytuje častěji než v běžném spontánním hovoru. Jak však ukazuje obrázek 1, na němž je znázorněno přízvukování u jednotlivých mluvčích, rozdíl mezi oběma řečovými styly není tak jednoznačný.

Vidíme, že všichni analyzovaní mluvčí (kromě dvou hlasatelů, RM2 a RM1) přízvukují častěji předložku než následující slovo. Naopak mluvčí RM1 klade přízvuk na slovo následující v 53 % všech případů a mluvčí RM2 dokonce v 67 % případů. Pokud bychom tyto dva mluvčí ze vzorku vyřadili, stane se rozdíl v četnosti přízvukování na slově následujícím po předložce mezi oběma skupinami mluvčích – a potažmo mezi oběma mluvnými styly – nevýznamným: $\chi^2(1; n = 428) = 0,05; p > 0,5$. Bylo by proto zřejmě přesnější připisovat zjištěný rozdíl idiosynkratickému přízvukování u dvou rozhlasových hlasatelů než vlivu řečového stylu. Nevýznamným se po odečtení mluvčích RM1 a RM2 stává i rozdíl mezi rozhlasovými hlasatelkami a hlasateli: $\chi^2(1; n = 234) = 0,85; p > 0,3$.

Pojďme se dále podívat na vliv *d é l k y s l o v a*. Obrázek 2 prokazuje u obou skupin mluvčích jednoznačný vliv: přízvuk bývá umístěn na slově následujícím po předložce u výrazně delších slov. Rozdíl v počtu slabik je u obou skupin vysoce významný (u rozhlasových hlasatelů: $t(279) = 7,19; p < 0,001$; u spon-



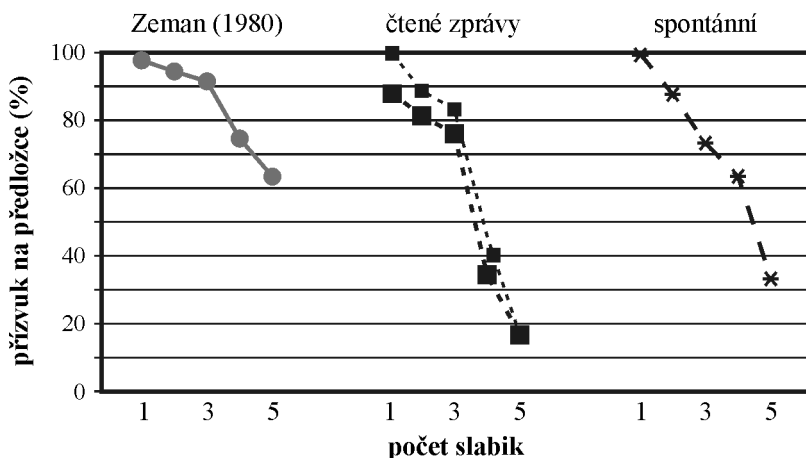
Obrázek 2 Délka slova následujícího po předložce (vyjádřena počtem slabik) v závislosti na umístění přízvuku u obou skupin mluvčích.



Obrázek 3 Průměrná délka slova následujícího po předložce (vyjádřena počtem slabik) v závislosti na umístění přízvuku u jednotlivých mluvčích.

tánních projevů: $t(192) = 6,64$; $p < 0,001$). Z obrázku 3 je patrné, že v tomto ohledu se od sebe jednotliví mluvčí neliší.

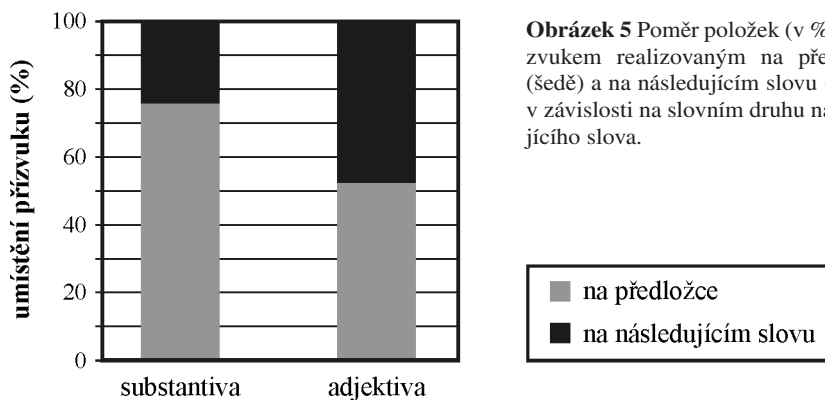
Je zajímavé porovnat naše výsledky s daty Jiřího Zemana ze 70. let 20. století, protože Zeman (1980) rovněž analyzoval moderátory veřejnoprávního rozhlasu. Obrázek 4 srovnává tendence k přesunu přízvuku na následující slovo ve třech typech nahrávek – u Zemanových a našich moderátorů a u našich spontánních



Obrázek 4 Poměr položek (v %) s přízvukem realizovaným na předložce u mluvčích analyzovaných ve studii Zeman (1980), u moderátorů Českého rozhlasu a ve spontánních projevech v závislosti na počtu slabik následujícího slova. U Českého rozhlasu jsou tenčí čarou a menšími čtverečky naznačeny výsledky bez mluvčích RM1 a RM2 (viz text).

nahrávek – v závislosti na délce slova. Je patrné, že ačkoli ve všech typech materiálu poměr položek s přesunutým přízvukem roste s počtem slabik v následujícím slově, mezi skupinami mluvčích existují rozdíly. Moderátoři analyzovaní Zemanem přízvuk přesouvají výrazně méně než mluvčí zkoumaní v této studii. Největší rozdíly paradoxně můžeme pozorovat mezi oběma skupinami rozhlasových hlasatelů. Mohli bychom se domnívat, že zde zásadní roli budou hrát dva atypičtí moderátoři Českého rozhlasu zmínění výše, ale jak naznačuje tenčí čára, která odpovídá výsledkům bez těchto dvou mluvčích, tendence jsou velmi podobné. U čtyř- a pětislabičných slov je přízvuk v našich rozhlasových nahrávkách zachován na předložce ve 40 a 17 procentech případů, zatímco u Zemana v 75 a 63 procentech případů.

Dále nás zajímal vliv *t ě s n o s t i v z t a h u* mezi jednoslabičnou předložkou a následujícím slovem. V této analýze omezíme vzorek na spojení, v nichž po předložce následuje podstatné nebo přídavné jméno. Důvodem je skutečnost, že v našich datech jsou substantiva a adjektiva průměrně stejně dlouhá (2,9 slabik v případě substantiv a 3,0 slabik v případě adjektiv: $t(386) = 1,43; p > 0, 1$), a délka slova by tak měla do srovnání vstupovat jako vnější proměnná jen ve velmi omezené míře. Oproti tomu další slovní druhy – číslovky a zájmena – jsou v našem vzorku výrazně kratší (v obou případech průměrně 2,0 slabiky), což by již srovnání značně zkreslovalo. Protože ani v tomto ohledu se obě skupiny mluvčích neliší, uvádíme výsledky v obrázku 5 již souhrnně.

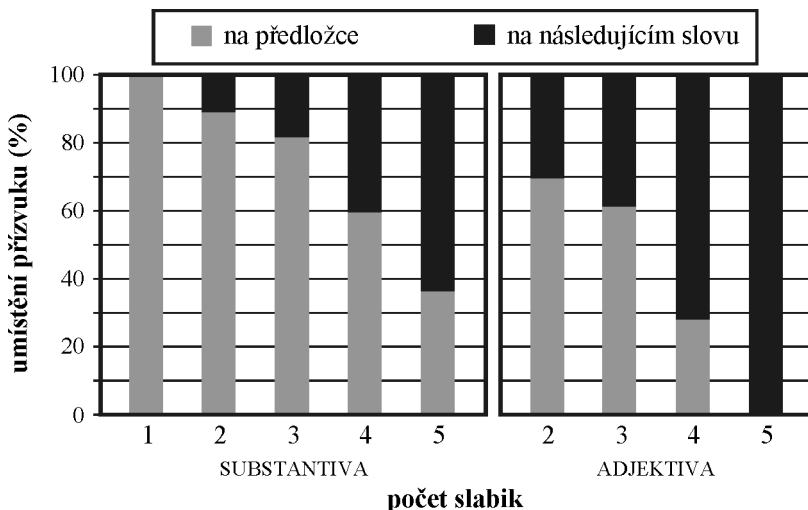


Obrázek 5 Poměr položek (v %) s přízvukem realizovaným na předložce (šedě) a na následujícím slovu (černě) v závislosti na slovním druhu následujícího slova.

Přijmeme-li tvrzení, že vztah mezi jednoslabičnou předložkou a následujícím substantivem je těsnější než mezi předložkou a adjektivem, které toto substantivum modifikuje, vidíme na obrázku 5, že těsnost vztahu je faktorem, který umístění přízvuku ovlivňuje. U těsnějšího spojení předložky a substantiva se přízvuk nachází na předložce v 76 %, zatímco u volnějšího spojení předložky a adjektiva jen v 53 % případů. Rozdíl je statisticky vysoce významný (chí kvadrát s Yatesovou korekcí: $\chi^2(1; n = 388) = 17,22; p < 0,001$). Jinými slovy můžeme říci, že ve spojení předložky a následujícího jména je pravděpodobnější, že bude přízvuk umístěn na jméno přídavné, ačkoli budou z hlediska počtu slabik stejně dlouhá. Zeman (1983) uvádí podobné výsledky, ale jeho analýza nezahrnuje vnější faktor délky slova. Skutečnost, že podobu přízvukování výrazně ovlivňuje délka slova, je přitom zřejmá: z obrázku 6 je patrné, že pravděpodobnost přízvucnosti předložky klesá s rostoucím počtem slabik rychleji u adjektiv než u substantiv.

Nakonec prověříme hypotézu Bohuslava Hály, podle něž k přesunu přízvuku z jednoslabičné předložky na následující slovo dochází ve snaze mluvčích o pravidelnější rytmické uspořádání. Prozkoumali jsme tedy podrobněji všechna spojení, u nichž k přesunu přízvuku došlo ($n = 89$ u hlasatelů Českého rozhlasu; $n = 47$ u mluvčích ze spontánních nahrávek). Všechny tyto položky jsme rozdělili do následujících tří skupin; příklady jsou uvedeny v tabulce 2:

- u skupiny + přesun přízvuku vede k rytmičtějšímu uspořádání, tzn. počet slabik v sousedních mluvnických taktech je vyrovnanější, než kdyby přízvuk ležel na předložce;
- u skupiny 0 přesun přízvuku nevede k rytmičtějšímu, ale ani k méně rytmickému uspořádání mluvnických taktů;
- u skupiny – přesun přízvuku vede k méně rytmickému uspořádání.

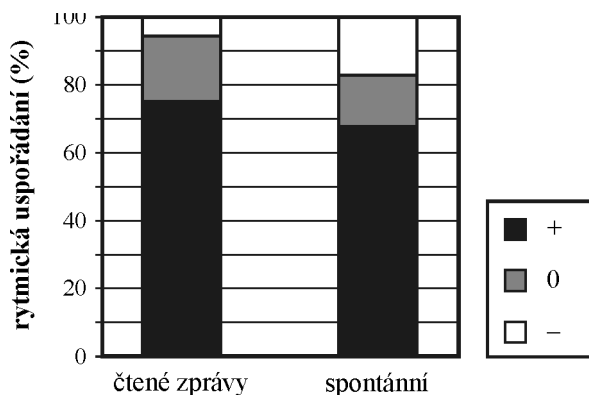


Obrázek 6 Poměr položek (v %) s přízvukem realizovaným na předložce (šedě) a na následujícím slovu (černě) v závislosti na slovním druhu a počtu slabik následujícího slova.

+	¹ více o ¹ hudební ¹ přehlídce ¹ řekne
	¹ zahájit ¹ jednání se ¹ zájemci o ¹ kapitálový ¹ vstup do ¹ českého ¹ hutnictví
	¹ ve městě ¹ Lodž ve ¹ středním ¹ Polsku
0	¹ skončil ¹ doufám na ¹ hodně ¹ dlouho
	kde ¹ ležely ¹ stromy přes ¹ cestu
	¹ některé ¹ změny u ¹ daně z ¹ přidané ¹ hodnoty
-	¹ výbuch ¹ odhodil na ¹ větší ¹ vzdálenost
	¹ hokejisté ¹ Jihlavy po ¹ sedmi ¹ porážkách
	¹ hraje se na ¹ zimní ¹ olympiádě

Tabulka 2 Příklady tří skupin spojení vzhledem k rytmickému uspořádání mluvnických taktů v okolí jednoslabičných předložek: rytmičtější uspořádání (označené +), uspořádání z hlediska rytmu neutrální (označené 0) a méně rytmická uspořádání (označené -). Cílové jednoslabičné předložky jsou vyznačeny tučně.

Zastoupení představených tří typů v rozhlasových i spontánních projevech ukazuje obrázek 7. Na první pohled je patrné, že přesun přízvuku z jednoslabičné předložky na následující slovo ve většině případů skutečně vede k eurytmii, tzn. k vyváženějšímu počtu slabik v okolních mluvnických taktech (skupina označená jako +). U rozhlasových moderátorů se jedná o 75 % všech položek, u nichž



Obrázek 7 Poměr vzniklých rytmických uspořádání vlivem přesunu přízvuku z jednoslabičné předložky na následující slovo u obou skupin mluvčích: rytmičtější uspořádání (označená +), uspořádání z hlediska rytmu neutrální (označená 0) a méně rytmická uspořádání (označená -).

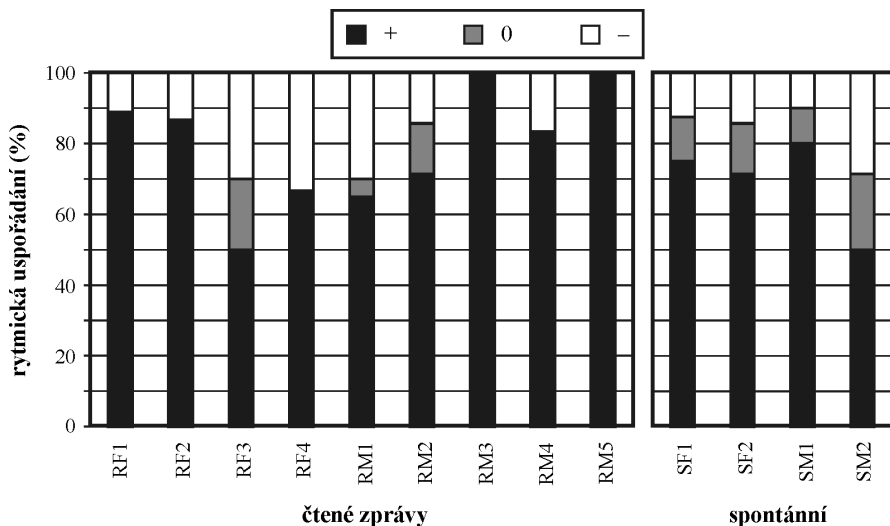
k přesunu přízvuku došlo, u mluvčích ve spontánních projevech se jedná o 68 % položek. Celkově však rozdíl mezi oběma skupinami mluvčích není významný: $\chi^2(2; n = 136) = 3,29; p > 0,1$.

Obrázek 8 pak ukazuje odlišnosti ve sklonu k eurymtii u jednotlivých mluvčích. Vidíme například, že zatímco u mluvčích RM3 a RM5 všechny případy přízvuku přesunutého na následující slovo vedly k rytmičtějšímu uspořádání promluvy, u mluvčích RF3 a SM2 tomu bylo jen v polovině případů. U čtyř mluvčích (RF3, RF4, RM1 a SM2) navíc pozorujeme méně rytmické uspořádání v přibližně 30 % případů. V každém případě však můžeme konstatovat, že ve většině položek, kdy mluvčí realizovali přízvuk na slově ležícím za jednoslabičnou předložkou, tím zároveň dosáhli vyrovnanějšího počtu slabik v okolních mluvnických taktech, a tedy pravidelnější rytmičtější.

4 Obecná diskuse a závěr

Cílem této studie bylo empiricky ověřit faktory, které hrají roli při umísťování přízvuku na jednoslabičné předložky. Některé faktory zmínili Palková (1994) a Hála (1962; 1975), empirickou analýzu pak přinesl Zeman (1980; 1983). Naš výzkum oproti jeho důkladnému výzkumu nabízí některé nové perspektivy a především novější řečový materiál a analýzu dvou mluvnických stylů.

Výsledky studie jednoznačně potvrzují vliv délky slova: u delších slov dochází k přesunu přízvuku z předložky na následující slovo s významně vyšší pravděpodobností než u slov kratších (obr. 2 a 3). Ačkoli souhrnné výsledky naznačují rozdíl mezi čteným zpravodajstvím a spontánními nahrávkami (obr. 1), tento rozdíl v našich datech připisujeme spíše odlišnému chování dvou mluvčích než odlišnému mluvnickému stylu, jak navrhuje Palková. Je však možné, že srovnání stejných mluvčích v různých mluvnických stylech by odlišnosti v přízvukování



Obrázek 8 Poměr vzniklých rytmických uspořádání vlivem přesunu přízvuku z jednoslabičné předložky na následující slovo u obou skupin mluvčích: rytmičtější uspořádání (označená +), uspořádání z hlediska rytmu neutrální (označená 0) a méně rytmická uspořádání (označená –).

jednoslabičných předložek odhalilo. Jako relevantní se ukázala i těsnost vztahu mezi předložkou a následujícím slovem: ve spojení předložky s přídavným jménem docházelo k přesunu přízvuku výrazně častěji než v těsnějším spojení přímo s podstatným jménem (obr. 5 a 6). Jedním z hlavních cílů tohoto výzkumu bylo potvrdit či vyvrátit Hálovu hypotézu, podle níž mluvčí přesunem přízvuku z předložky dosahují pravidelnější rytmy. Zeman (1980) taktéž hovoří o tendenci k pravidelnějšímu rytmu, avšak neporovnává délku sousedních taktů; vztah mezi délkou slova a rytmem však nemusí nutně být přímočarý. Naše data sklon k pravidelnější rytmy díky přesunu přízvuku potvrzují jednoznačně (obr. 7 a 8). Vzhledem k zásadní roli, kterou hraje rytmus v řečové komunikaci (viz např. Volín, 2010b), se domníváme, že požadavek pravidelnějšího uspořádání mluvnických taktů v rámci promluvového úseku je jedním z klíčových faktorů, které ovlivňují přízvukování jednoslabičných předložek v češtině.

Jak naznačuje Palková (1994, s. 339) i náš zběžný poslech, faktorem ovlivňujícím přesun přízvuku z jednoslabičné předložky je i důraz kladený na následující slovo. V této studii jsme tento vliv neověřovali, protože důraz není vždy jednoznačně určitelný a taková analýza by vyžadovala percepční ověření důrazu na větším počtu posluchačů. Takový výzkum by jistě představoval zajímavé doplnění této studie.

Zda bude spojení jednoslabičné předložky s následujícím slovem přízvukováno na předložce, či nikoli, je tedy výsledkem souhry několika faktorů. Roli hraje počet slabik v následujícím slově, těsnost spojení a sklon k eurytmii, tedy k pravidelnému počtu slabik v navazujících mluvnických taktech. Nelze však pominout ani idiosynkratické tendence.

Poděkování

Autor by rád poděkoval dvěma anonymním recenzentům za cenné připomínky.

LITERATURA

- APOSSIDOU, D. (2011): Stress. In: N. C. Kula – E. D. Botma – K. Nasukawa (eds.), *Continuum companion to phonology*. London – New York: Continuum, s. 95–134.
- BÍČAN, A. (2013): *Phonotactics of Czech*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- DIXON, R. M. W. – AIKHENVALD, A. Y. (2002): Word: a typological framework. In: R. M. W. Dixon – A. Y. Aikhenvald (eds.), *Word: a cross-linguistic typology*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–41.
- DOGIL, G. – WILLIAMS, B. (1999): The phonetic manifestation of word stress. In: H. van der Hulst (ed.), *Word prosodic systems in the languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 273–334.
- DUBĚDA, T. (2005): *Jazyky a jejich zvuky: univerzálie a typologie ve fonetice a fonologii*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- ERIKSSON, A. – BARBOSA, P. A. – ÅKESSON, J. (2013): The Acoustics of Word Stress in Swedish: A Function of Stress Level, Speaking Style and Word Accent. In: *Proceedings of Interspeech 2013*. Lyon: ISCA, s. 778–782.
- GIEGERICH, H. J. (1992): *English phonology: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GORDON, M. K. (2006): *Syllable weight: phonetics, phonology, typology*. New York: Routledge.
- GUSSENHOVEN, C. – JACOBS, H. (2011): *Understanding phonology*. London: Hodder Education.
- HÁLA, B. (1962): *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. Praha: Československá akademie věd.
- HÁLA, B. (1975): *Fonetika v teorii a praxi*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- JANOTA, P. – PALKOVÁ, Z. (1974): The auditory evaluations of stress under the influence of context. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica, Phonetica Pragensia IV*, s. 29–59.
- KAGER, R. (1996): The Metrical Theory of Word Stress. In: J. A. Goldsmith (ed.), *The Handbook of Phonological Theory*. Oxford: Blackwell Publishing, s. 367–402.
- LAVER, J. (1994): *Principles of phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LEHISTE, I. (1970): *Suprasegmentals*. Cambridge, Mass: M.I.T. Press.
- MADDIESON, I. (2012): Typology of Phonological Systems. In: J. J. Song (ed.), *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press.
- PALKOVÁ, Z. (1994): *Fonetika a fonologie češtiny*. 1. vyd. Praha: Karolinum.

- PALKOVÁ, Z. (2004): Přízvukový takt ve struktuře češtiny. In: Z. Hladká – P. Karlík (ed.), *Čeština: univerzálie a specifika 5*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 399–408.
- PALKOVÁ, Z. – VOLÍN, J. (2003): The role of F0 contours in determining foot boundaries in Czech. In: *Proceedings of the 15th ICPHS*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, s. 1783–1786.
- PETR, J. a kol. (1986): *Mluvnice češtiny I*. Praha: Academia.
- PLAG, I. – KUNTER, G. – SCHRAMM, M. (2011): Acoustic correlates of primary and secondary stress in North American English. *Journal of Phonetics*, 39, s. 362–374.
- SKARNITZL, R. (2010): Prague Phonetic Corpus: status report. *AUC Philologica 1/2009, Phonetica Pragensia, XII*, s. 65–67.
- SKARNITZL, R. – VOLÍN, J. (2013): Word Stress in Czech. In: *2nd Gothenburg Workshop on Word Stress*. Göteborg, 9. 12.
- VOLÍN, J. (2010a): Fonetika a fonologie. In: V. Cvrček (ed.), *Mluvnice současné češtiny I*. Praha: Karolinum, s. 35–64.
- VOLÍN, J. (2010b): On the significance of the temporal structuring of speech. In: M. Malá – P. Šaldová, (ed.), ... *for thy speech bewrayeth thee: a festschrift for Libuše Dušková*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, s. 289–305.
- VOLÍN, J. – SKARNITZL, R. (2013): Fonetická „nepolapitelnost“ slovního přízvuku v češtině. In: *Kruh přátel českého jazyka*. Praha, 24. 4.
- ZEMAN, J. (1980): K přízvukování prvotních jednoslabičných předložek. *Naše řeč*, 63, s. 145–149.
- ZEMAN, J. (1983): Ještě k přízvukování prvotních jednoslabičných předložek. *Naše řeč*, 66, s. 192–197.

Katedra anglofonních studií MUP
Dubečská 900/10, 100 31 Praha 10
skarnitzl@mup.cz